

Зміст

<i>Оксана Луцишина. Жінка в Берліні. Жінка в підвалі. Жінка у своєму домі</i>	<i>5</i>
<i>Передмова</i>	<i>13</i>
<i>Жінка в Берліні</i>	<i>15</i>
<i>Післямова.</i>	<i>285</i>
<i>Роксоляна Свято. Більше не безіменна</i>	<i>291</i>

Передмова

В трьох густо списаних шкільних зошитах містяться записи авторки від 20 квітня по 22 червня 1945 року. В липні 1945 року вона передрукувала їх на друкарській машинці для близької їй особи. Тоді ж ключові слова й фрази було розшифровано й перетворено на речення, натяки — уточнено, додано окремі спогади. Неприкріплені аркуші з кривулями зайняли належне їм місце. Так з'явилася 121 сторінка машинопису з невеликими інтервалами між рядками, надрукована на сірому воєнному папері. По декількох роках ці записи потрапили на очі знайомим авторки, зокрема письменникові Куртові В. Мареку (псевдонім — К. В. Керам), який дійшов висновку, що ці сторінки, крім того що фіксують особисті переживання, є також важливим документом свого часу. Він передав нотатки видавцеві в Нью-Йорку. І там восени 1954 року друком вийшов переклад їх англійською. Влітку 1955-го щоденники видали вже у Великій Британії. Відтоді з'явилися переклади шведською, норвезькою, нідерландською, італійською, японською, іспанською, французькою та фінською мовами.

Співчутливе і виrozumіле сприйняття цих щоденникових записів у стількох країнах, а також віра в цілощупу силу часу, який відтоді минув, переконали авторку погодитися і на німецькомовне видання. З огляду на повагу до людських почуттів усі імена й численні деталі в рукописі було змінено місцями чи переінакшено. Те, що авторка побажала залишитися анонімною, зрозуміло, мабуть, кожному читачеві. Власне, її реальна особа не має

Жінка в Берліні

*Хроніка, розпочата того дня,
коли Берлін уперше поглянув у вічі війні*

П'ятниця, 20 квітня 1945, 16 година

Так, війна суне на Берлін. Те, що вчора було тільки далеким гулом, нині переросло в безперервний гуркіт. Люди вдихають рев зброї. Вуха глухнуть і чує тепер тільки постріли найбільшого калібру. Вже давно не розрізнити, куди стріляють. Ми живемо, затиснуті в кільце збройних дул, яке щогодини звужується.

А поміж тим — години зловісної тиші. Несподівано настає весна. Чорні згарища поселень раптом накривають ароматні хмари бузку з покинутих садів. Акацієвий пеньок перед кінотеатром піниться зеленню. Мабуть, якоесь між сигналами тривоги власники зуміли дістатися до своїх земельних ділянок, адже вздовж Берлінерштрассе то тут, то там видно свіжоскопану землю. Тільки птахи не довіряють цьому квітневі: на ринвах нашого дому — жодного горобця.

Близько третьої до кіоска під'їхав газетяр. Його вже вичікували зо два десятки людей. Він миттю розчинився серед рук і мідяків. Герда, консьєржева дочка, роздобула кілька «вечірніх випусків» і один дала мені. Це вже й газетою не назвеш — просто екстрений випуск на одному аркуші з текстом із обох сторін і ще доволі вологий. Спершу я прочитала звіт Вермахту. Назви нових населених пунктів: Мюнхеберг, Зелов, Бухгольц. Звучить до дідька близько, ніби вже під Бранденбургом. Швидко

проглянула новини з Західного фронту. Що нам тепер до нього? Наша доля суне зі Сходу і змінить наш клімат не менше, аніж свого часу льодовиковий період. Чому? Люди катують себе безглуздими запитаннями. Я ж хочу думати лише про сьогодні, про найнагальніші справи.

Навколо кіоска — групи людей, бліді обличчя, перешіптування:

«Ну, хто б міг подумати».

«Хоть капля надії у всіх ще осталась».

«Ну шо з нас, нещасних, взять?»

А про Західну Німеччину: «У них уже все добре. Вони вистояли». Ніхто більше не вживає слова «росіяни»: губи його не пропускають.

Підіймаюся в мансарду. Це не мій дім. Дому в мене більше немає. Власне, й та мебльована кімната, яку рознесло бомбою, теж не була моєю. Хоча останні шість років я вдихала в неї своє життя. Наповнювала книжками, картинами й сотнями речей, якими обростаєш мимоволі. Моя морська зірка з останнього мирного літа в Нордернаї. Килим, який Герд привіз мені з Персії. Погнутий будильник. Фотографії, старі листи, цитра, монети з двадцяти країн, почате плетиво — всі пам'ятки, шкірки, шкаралупки, нашарування, милий непотріб прожитих років.

Тепер, коли нічого більше немає і в мене залишилася тільки валіза з купкою старого одягу, я почуваюся голою і легкою. Ніщо не є мені належним, а тому мені належить усе — скажімо, ця чужа мансарда. Точніше, не така вже й чужа. Власник квартири — мій колишній колега. Раніше я часто приходила сюди в гості, ще до того, як його призывали. Ми здійснювали бартер, як того вимагав час: його данські рибні консерви — на мій французький коньяк, моє французьке мило — на панчохи, які йому провезли через Прагу. А щойно мені вдалося передати йому звістку, що в мій дім влучила бомба, він дозволив мені сюди вселитися. Востаннє новини від колеги надходили з Відня, де він отримав посаду в підрозділі цензури Вермахту.

Де він тепер? Хай там як, на житло під дахом зараз немає особливого попиту. Дах, до всього, протікає, бо цегла десь розбита, а десь узагалі випала.

Тут, нагорі, я не знаходжу спокою, але й далі нипаю трьома кімнатами. Я систематично перевірила кожен шафу і шафку в пошуках того, що могло би придатися (себто їстівного, питного, пального). На жаль, майже нічого не знайшла. Мабуть, пані Ваєрз, яка раніше тут прибирала, вичистила все до мене. Тепер усе належить усім. Люди більше не прив'язуються до речей і не бачать великої різниці між своєю і чужою власністю.

У щілині шухляди я знайшла лист, адресований власникові квартири. Було соромно, але я все ж його прочитала. Пристрасне любовне послання, — я спустила його в туалет. (Поки що в нас майже без перебоїв є вода.) Кохання, страждання, муки, зітхання. Які далекі, чужі слова. Звісно, вишукане й вибагливе любовне життя треба регулярно й належно підживлювати. Моїм осердям, доки я пишу ці рядки, є живіт. Усі мої думки, почуття, прагнення та сподівання беруть початок від їжі.

Дві години потому. Газ горить тонким, дедалі слабшим полум'ям. Вже кілька годин на ньому варяться картоплини. Найжалюгідніші кормові картоплини в країні; вони розкришуюються на місиво і мають присмак картопу. Одну з них я проковтнула напівсирою. Від самого ранку я напихаю шлунок. Отоварила в Болле блакитні талони на молоко, які Герд подарував на Різдво. Дуже вчасно. Продавчиня вилила мені рештки, перехиливши бідон. Каже, більше молока в Берлін не привезуть. А для дітей це смертельний вирок.

Кілька ковтків я зробила вже на вулиці. Вдома ж напхалась якоюсь крупною, а навздогін закинула ще скибку хліба. Теоретично я з'їла більше, ніж за весь останній час. Але фактично мене мучить тваринний голод. Від їжі я зголодніла більше, аніж будь-коли досі. Не маю сумніву, що цьому є якесь наукове пояснення. Може, їжа стимулює шлункову секрецію і спонукає шлункові

соки вимагати ще більше харчів. А коли шлунок нарешті запускається, той крихітний запас уже переварився. Тоді він починає бурчати.

Перебираючи вбогу книжкову колекцію господаря (я знайшла там і цей порожній зошит, у який зараз пишу), натрапила на роман. Середовище — англійська аристократія. І там є, скажімо, таке речення: «Він окинув оком неторкнуту трапезу, підвівся і пішов геть...» Я вже була на десять рядків нижче, але мене, наче магнітом, тягнуло назад до того речення. Я перечитала його добрих разів десять і впіймала себе на тому, що шкрябаю при цьому літери нігтями, так ніби можу буквально видряпати ту неторкнуту трапезу — вище містився її детальний опис — із нещасної книжки. Ознака божевілля. Початок легкого голодного марення. Шкода, що не можу перечитати про це в романі «Голод» Гамсуна. Навіть якби мою кімнату не рознесло бомбою, книжки в мене більше нема. Понад два роки тому хтось витягнув її в метро з сумки для закупів. Вона була загорнута у повстяну палітурку. Злодій, мабуть, вирішив, що це папка з харчовими талонами. Бідака! Як же він, мабуть, засмутився! Та ця історія сподобалася б Гамсуну.

Зранку в пекарні ділилися плітками: «Коли вони придуть, то позабирають із домів усе їстівне. Нам не залишать нічого. Вони домовились, що німці голодуватимуть два місяці. В Силезії люди вже блукають лісами й викопують корінці. Діти мруть. Старі жеруть траву, як худоба». Ось вам і vox populi, — насправді ж нічого не відомо. На сходи вже ніхто не кладе газету «Völkischer Beobachter». Пані Ваерз більше не приходить, щоб за сніданком зачитати мені заголовки про згвалтування. «Згвалтували сімдесятилітню жінку. Над черницею поглумилися двадцять чотири рази». (А хто рахував?) Ось які заголовки. Чи мають вони спонукати до якихось дій берлінських чоловіків, чи, може, здатні захистити й убезпечити нас, жінок? Просто смішно. Насправді вони лише спонукують тисячі й тисячі безпомічних жінок і дітей тікати

магістралями на Захід, де вони, найімовірніше, загинуть від голоду або ж авіаобстрілів. Під час читання очі пані Ваєрз округлювалися й зблискували. Щось у ній пробуджувало насолоду від цього жаху. Або ж її несвідоме раділо, що це сталося не з нею. Бо насправді їй таки було страшно, і вона дуже хотіла втекти. Від позавчора я її не бачила.

Чотири дні тому стихло наше радіо. Знову переконавешся, якими ненадійними є дарунки цивілізації. Самі по собі вони не становлять цінності, лише за умови, що зможеш їх підключити. Хліб — абсолютний. Вугілля абсолютне. І золото є золотом, хай то в Римі, Перу чи Бреслау. Натомість радіо, газова плита, центральне опалення, електропічка, всі ці великі дари модерної епохи — безглуздий баласт, якщо немає електрики. Зараз ми крокуємо в минулі століття. Мешканці печер.

П'ятниця, близько 19-ї. Проїхалася востаннє в трамваї, в напрямку ратуші. Гуркіт і рев, нескінченний грім зброї. Жалібно на цьому тлі звучали вигуки кондукторки. Поглядом я всотувала обличчя людей навколо. По них видно те, про що ніхто не скаже. Ми стали народом німих. Хіба що в надійних підвалах люди ще розмовляють між собою. Коли я зможу знову проїхатися трамваем? Чи зможу бодай колись? У газеті сказано, що від завтра проїзні I і II ступенів, якими нас діймали останні кілька тижнів, більше не діятимуть, — тобто тільки власники червоної картки III ступеня матимуть право на проїзд у транспорті. Іншими словами, десь одна особа з чотирьохсот. Читай: ніхто. Кінець.

Холодний вечір, сухі крани. Мої картоплини все ще варяться на крихітному газовому полум'ї. Я понишпорила і наповнила торбинки горохом, перловою крупкою, борошном і кавозамінником, а потім склала все це в коробку. Ще один пакунок, який треба знести в підвал. Тоді ще раз усе розпакувала і раптом згадала, що забула сіль. Без солі тіло не витримає, принаймні довший час. А нам треба налаштуватися на довге підвальне існування.

П'ятниця, 23-тя, в підвалі при гасовій лампі, зошит на колінах. — Близько 22-ї одна за одною впали три чи чотири бомби. Відразу завилла сирена. Тобто вона тепер на ручному керуванні. Світла немає. Прокрадалися вниз у напівтемряві, як і щоразу від вівторка. Рухалися наосліп, спотикалися. Десь гуде динамо-машина, відкидаючи величезні тіні на стіну сходової клітки. Вітер дме крізь розбиті шиби і грюкає віконними ролетами, які більше ніхто не опускає — бо навіщо?

Шаркання ніг. Валізи чіпляються об інші предмети. Луц Леман кричить: «Мамо!» Вхід із вулиці через бічні двері, тоді сходами донизу, через коридор; квадратний двір із зорями вгорі й осиним дзижчанням літаків над головами. Тоді ще одні сходи донизу, ще якісь двері, коридори. І от нарешті, за важезними, десь під центнер вагою, залізними дверима, підбитими гумовими ущільнювачами, які ми зачиняємо на два важелі, — наш підвал. Його офіційна назва — бомбосховище. Ми ж називаємо його ямою, підземеллям, катакомбами страху, братською могилою.

Стелю підпирає ліс вогких стовбурів, лишень обчищених від кори. Навіть у цьому затхлому повітрі вони ширять смолистий аромат. Старий Шмідт — той, що торговець шторами, — щовечора заводить мову про статичні розрахунки, згідно з якими наш стовбуровий ліс має витримати, навіть коли завалиться весь дім. Себто якщо маси уламків падатимуть під певним кутом, належно розподіливши вагу. Власника дому, який би знав це напевно, немає. Він утік у Бад-Емз і вже став американцем.

Хай там як, підвальна громада впевнена, що їхня яма — одна з найнадійніших. Не існує нічого моторошнішого, аніж незнайомий підвал. Я приходжу сюди вже три місяці, але й досі почувуюся тут чужинкою. В кожному підвалі є свої забобони й дивацтва. В попередньому люди були зациклені на воді для гасіння можливих пожеж. Всюди ми натикалися на якісь бідони, відра,

каструлі, діжки з каламутною рідиною. Але дім усе одно вигорів, як смолоскип. Від усієї тієї каламутної гноївки користі виявилось не більше, аніж від одного плювка.

А пані Ваерз розповідала, що в їхньому підвалі переймалися станом легенів. Щойно впаде перша бомба, всі нагинаються вперед і роблять неглибокі вдихи й видихи, а руки при цьому притискають до тіла. Бо хтось їм сказав, що це вберігає легені від розриву. В нашому ж підвалі — стінний забобон. Всі сидять, спинами впершись у зовнішню стіну. Порожньо тільки під самим вентиляційним люком. Коли бомба падає, додається хустинковий забобон: усі намотують на роти й носи уже приготовані хустинки і зав'язують їх на потилицях. Такого я ще не бачила в жодному іншому підвалі. Не знаю, від чого захищає така шматинка. Але якщо їм від того краще!..

В усьому решта це звичайний підвальний люд на звичайних підвальних сидіннях, серед яких трапляється що завгодно — від кухонних стільців до оббитих парчею крісел. Самі ж люди — суміш середніх і малих буржуа з пролетарськими домішками. Я роззираюся і записую.

Перша — дружина пекаря: дві тлусті червоні щоки над смушевим коміром. Вдова аптекаря, яка закінчила курси санітарок і разом із іншими жінками часом розкладає карти на двох зсунутих докупі стільцях. Пані Леман: чоловік пропав на Сході, і тепер вона — подушка для своїх двох, сплячого немовляти на руці й чотирирічного Луца, який спить у неї на колінах, а довгі шнурівки його черевиків при цьому баламкаються. Юнак у сірих штаних та окулярах у роговій оправі, що при уважнішому розгляді виявляється молодою жінкою. Три підстаркуваті сестри, кравчині, що присіли навпочіпки і разом нагадують такий собі чорний пудинг. Дівчина-втікачка з Кенігзберга / Східної Пруссії в якомусь лахмітті. Також Шмідт, жертва бомбардування, котрого скерували сюди: оптовий торговець шторами без штор, ласий до балачок, попри поважний вік. Подружжя книгарів, що кілька